

opgesomd (van de *Erflaters-bundel* tot passages in Reve's *Rode jaren* uit 1967), was vervangen door een beredeneerde bibliografie of door een grondig historiografisch opstel over de verschuivingen in de beeldvorming rond Romein. Een dergelijk alternatief had richting en betekenis aan het toekomstige onderzoek kunnen geven en de vergruizing van het beeld waarover de redacteur nu klaagt, kunnen keren. '*Geloof niet wat geschiedschrijvers zeggen ...*' had er ook zelf meer samenhang door gekregen.

J. Tollebeek

L. Bervoets, *Opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid. De verzoening van wetenschap, ethiek en sekse in het sociaal werk in Nederland rond de eeuwwisseling* (Dissertatie Wageningen 1993, IISG studies + essays XXI; Amsterdam: Stichting beheer IISG, 1994, 183 blz., f38,50, ISBN 90 6861 086 4).

De studie van Liesbeth Bervoets behandelt de ontstaansgeschiedenis van het sociaal werk en in het bijzonder die van de eerste school voor maatschappelijk werk, die in 1899 in Amsterdam van start ging. Het is geen institutionele geschiedenis geworden, maar een studie van de ideeënhistorische en sociaal-politieke context waarin het plan voor de opleiding ontstond. De sociaal-liberale oprichters van de school hadden de niet geringe verwachting dat het sociaal werk zou kunnen bijdragen aan het oplossen van de sociale en de vrouwenkwestie.

Hoofdstuk één behandelt Bervoets' theoretische inzet. Het eerste waartoe zij zich verhoudt is de theorievorming over professionalisering. Het gaat haar om het doorbreken van de dichotomie van altruïsme versus eigenbelang, die deze theorievorming in een impasse heeft gebracht. Terwijl de ene school, in navolging van Parsons, de 'professionals' objectiviteit, superieure kennis en belangeloosheid in hun dienstverlening aan de mensheid toekent, meent de andere dat onder het altruïstische masker van de professionals eigenbelang schuilgaat. In deze laatste visie is het sociaal werk in feite een handlangster van de bestaande (kapitalistische) orde. Bervoets' vruchtbare alternatief is om altruïsme en eigenbelang niet langer als een a-historisch en elkaar uitsluitend begrippenpaar te hanteren. In plaats daarvan stelt zij de vraag welke rol de tegenstelling tussen beide in de ontstaansgeschiedenis van het sociaal werk heeft gespeeld. Tevens gaat het daarbij om de vraag 'aan welke negentiende-eeuwse noties over klassen en seksen het 'wetenschappelijk altruïsme' van het sociaal werk rond de eeuwwisseling appelleerde' (12).

De tweede theoretische kwestie sluit hier nauw op aan: het gaat om de werking van sekse in professionaliseringstheorieën. Door cruciale concepten als altruïsme en eigenbelang te historiseren kan zichtbaar gemaakt worden hoe deze, ondanks de schijn van objectiviteit, gebaseerd waren op bepaalde opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid, aldus Bervoets. Zij besteedt eveneens aandacht aan de pogingen die tot nu zijn gedaan om de betekenis van de professies voor vrouwen te verklaren en bekritiseert met name het werk van de Amerikaanse historica Nancy Cott op dit punt.

In de derde plaats gaat Bervoets op de relatie tussen zorg en vrouwelijkheid in. Ze bekritiseert de gangbare aanname dat professionele vrouwelijke zorg als het ware vanzelfsprekend uit de zorg van vrouwen in de privé-sfeer zou zijn voortgekomen. Het sociaal werk was daarentegen gebaseerd op nieuwe (wetenschappelijke) opvattingen over vrouwen, het sociale, arbeid en armoede. Sociaal-liberalen keurden het idee af dat vrouwen vooral deugdzaam waren indien

zij zich tot hun eigen gezin beperkten. In het sociaal-liberale denken was dit (traditionele) burgerlijke vrouwenbestaan exemplarisch voor 'burgerlijke ledigheid en gebrek aan sociale verantwoordelijkheid' (29). De notie dat vrouwen een 'sociale verantwoordelijkheid' hadden die verder ging dan het eigen gezin nam een belangrijke plaats in het sociaal-liberale vertoog in en werd een onderdeel van de professionele identiteit die de school haar leerlingen aanreikte.

Tenslotte bekritiseert Bervoets het bekende concept van het burgerlijke beschavingsoffensief. Haar bezwaar hiertegen is dat het alle vormen van filantropie en weldadigheid over één kam scheert en daarmee het specifieke van de sociaal-liberale aanpak aan het eind van de negentiende eeuw onderbelicht. In die sociaal-liberale zienswijze moesten niet alleen de lagere klassen opgevoed worden, maar de eigen kring net zozeer. Het opvoeden tot sociale verantwoordelijkheid uit de titel van het boek verwijst dan ook naar beide groepen.

Het tweede hoofdstuk analyseert de betekenis van nieuwe wetenschappelijke theorieën over de vrouw, de verhouding tussen het individu en het sociale en arbeid. Ruime aandacht gaat hierbij uit naar het werk van Comte, wiens *Cours de philosophie positive* in Nederland, Engeland en Amerika (Huil House) veel invloed had op feministen en andere sociale hervormers.

In het derde hoofdstuk staan de ideeën van Héléne Mercier en haar geestverwanten over het 'vrouwenarbeidsvraagstuk' (in de midden- en hogere klassen) centraal. Merciers artikelen brachten Muller-Lulofs op het idee voor een opleiding voor sociaal werk. In Merciers nieuwe levensplan voor de moderne vrouw stond arbeid centraal. Het vierde hoofdstuk laat zien hoe sociaal-liberalen met de sociale kwestie zijn omgegaan. Bervoets benadrukt dat hun opvattingen over armoede en individuele verantwoordelijkheid fundamenteel verschillen van die van de 'behoudend'-liberalen.

Hierna stellen de laatste twee hoofdstukken enigszins teleur. Hoofdstuk vijf bevat biografische portretten van de drie hoofdpersonen in de voorgeschiedenis en de beginjaren van de school: Héléne Mercier (1839-1910), Arnold Kerdijk (1846-1905) en Marie Muller-Lulofs (1854-1954). Deze zijn evenwel zo kort (ruim zeven bladzijden in totaal) dat het de vraag is waarom dit in de vorm van een apart hoofdstuk moest en wat Bervoets er mee beoogd heeft.

Hoofdstuk zes tenslotte is getiteld 'Een programma van en voor verlichte vrouwen. Opleiding en beroepspraktijk van het sociaal werk (1899-1915)'. Wat hier beloofd wordt komt niet uit de verf. Dit hoofdstuk beschrijft wel de ideeën van bestuurders, docenten en sociaal werkwioniers als Emilie Knappert (1860-1952) maar nauwelijks de praktijk van de school en het maatschappelijk werk. De lezer blijft dan ook met de vraag achter of de 'verzoening van wetenschap, ethiek en sekse' uit de ondertitel van het boek inderdaad heeft plaatsgevonden.

Op diverse plaatsen in het boek is het jammer dat Bervoets zich niet verhoudt tot recente literatuur. Paragraaf 1.7 heet 'zorgende macht'. Dit begrip is enige jaren geleden geïntroduceerd door de sociologe Annemieke van Drenth. Bervoets verwijst daar in een noot naar, maar daar houdt het mee op. De term 'zorgende macht' wordt hierna niet meer genoemd, noch uitgelegd. Wat is dan de reden om een paragraaf van vier bladzijden onder deze noemer te plaatsen? Een tweede voorbeeld betreft Bervoets' behandeling van de betekenis van arbeid in de vrouwenbeweging. Bervoets heeft interessante dingen te zeggen over de ontwikkeling van het feministische denken op dit terrein. Zo vergelijkt ze de ideeën van Catharine van Tussenbroek, in haar lezing op de Nationale tentoonstelling van vrouwenarbeid in 1898, met die van Mercier, Charlotte Perkins Gilman en Jane Addams. Diverse recente dissertaties bespreken het 'vrouwenarbeidsvraagstuk', deze nationale tentoonstelling en de beroemde

lezing van Van Tussenbroek. Bervoets verwerkt deze niet en laat daardoor de kans liggen om te laten zien in welk opzicht haar bijdrage iets toevoegt.

Een laatste punt van kritiek betreft de index. Wie daar op af gaat, komt niet eens te weten dat Van Tussenbroek in Bervoets' studie voorkomt. Andere — willekeurige — voorbeelden van interessante vrouwen die wel in het boek, maar niet in de index voorkomen zijn Octavia Hill, Olive Schreiner en Jeltje de Bosch Kemper. De index is volkomen onbetrouwbaar en daarmee onbruikbaar.

Bervoets laat overtuigend zien dat het moderne sociaal werk niet voortvloeide uit traditionele vrouwelijke zorg in de privé-sfeer of de filantropie. Er is door Mercières, hard gewerkt om het nieuwe beroep van sociaal werker een vrouwelijk profiel te geven. Bervoets is er in geslaagd 'vrouwen' en 'zorg' te historiseren en zo de vaak schijnbaar vanzelfsprekende verbinding van zorg aan vrouwen te doorbreken. Hoewel de auteur niet in alle opzichten in haar opzet is geslaagd, is dit al met al een belangrijke en vernieuwende studie.

Francisca de Haan

G. Vanthemsche, *De beginjaren van de sociale zekerheid in België 1944-1963* (Balans; Brussel: VUBpress, 1994, 205 blz., ISBN 90 5487 081 8).

De sociale zekerheid is momenteel — december 1995 — een heet hangijzer, zowel in binnen- als buitenland. In Frankrijk bijvoorbeeld ligt het openbare leven al bijna twee weken zo goed als stil. In eigen land nemen de verschillende partners in het debat hun posities in, terwijl de eerste minister de gemoederen tracht te bedaren. Het boekje van Vanthemsche — met 'boekje' wijs ik enkel op het handige formaat — biedt voor allen niet noodzakelijk discussiestof, maar toch heel wat stof tot nadenken. Het legt de oorsprong van het sociale zekerheidsstelsel bloot en wijst op de verschillende breuklijnen (sociaal-economische, ideologische en communautaire) die ook nu nog in het debat een rol spelen.

In zijn inleiding vangt Vanthemsche onmiddellijk mogelijke kritiek op: 'Dit boek heeft zeker niet de ambitie de hele geschiedenis van de sociale zekerheid in België te analyseren'. Het wil enkel een inleidende synthese brengen, geen volledigheid; enkel 'de krachtlijnen van het systeem, de belangrijkste strijdpunten, de houdingen en de acties van de grote sociale en politieke organisaties' (10-11). En daar is Vanthemsche zeker in geslaagd.

In een eerste hoofdstuk blikt hij terug op wat aan sociale verzekeringen bestond voor de besluitwet van 28 december 1944 die de sociale zekerheid voor werknemers instelde. Hij haalt er de mythe neer dat sociale zekerheid in België slechts een naoorlogs fenomeen is. De mutualiteiten ontstonden al in de negentiende eeuw; het systeem van de gesubsidieerde vrijheid, waarbij de overheid subsidies uitkeerde aan privé-initiatieven van sociale voorzorg, werd al rond 1900 ingesteld; werkloosheidskassen, opgericht in de schoot van de vakbonden, kregen al na de eerste wereldoorlog overheidssteun. De *verplichte* verzekering tegen ziekte, invaliditeit en werkloosheid bleef echter uit, maar was voor de arbeiderspensioenen en de kinderbijslagen al een feit.

Op de initiatieven en discussies tijdens de tweede wereldoorlog gaat Vanthemsche in een tweede hoofdstuk in. Het kwam toen tot een deblokkering van de sociale verzekeringen. Clandestiene contacten van prominenten van de socialistische en christelijke vakbonden met